

КРИЗИ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЯК ДИТЯЧІ ХВОРОБИ РОСТУ: ЧИ ПЕРЕРОСЛА ЇХ УКРАЇНА?

Олег Рафальський

доктор іст. наук, член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
віцепрезидент НАН України,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
м. Київ

Шлях, який проходить Україна сьогодні, є не лише шляхом боротьби з російською агресією, а й шляхом, що відкриває можливості для розбудови повноцінної демократії та переходу у розряд повноцінної держави-суб'єкта міжнародної політики. Тривалий час Україна декларувала розбудову демократії, однак по факту виявилось, що замість демократії в країні утвердився кланово-олігархічний режим з надзвичайно низькою інституційною спроможністю держави. Україна стала державою, де формальні інститути не працювали, більше того, між формальним – нібито демократичним – і реальним конституціоналізмом утворилися величезні ножиці, траєкторія розвитку країни, знову ж таки через сумнівні правила гри, виявилася малопрогнозованою, а слова *криза* та *політичний конфлікт* стали нормою життя.

Прискіпливий читач зауважить, що не буває безкризового розвитку, особливо у країнах молоді демократії. І буде правий. Оскільки противагою конфлікту є стан політичної стабільності. Однак і вона може бути динамічною, а може бути стагнаційною. Тому наявність конфліктів, як не дивно, це значно краще, ніж, скажімо, стагнаційна стабільність.

Адже для молодих демократій – політичні конфлікти створювали шанси для розвитку, своєрідні «вікна можливостей», які країна використовувала з різним успіхом.

Які саме наслідки для України мали кризи політичного розвитку, дослідили автори монографії **«Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст та способи нівелювання»**, яка щойно вийшла в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Автори, спираючись на теорії модернізації, оперують *п'ятьма типами криз політичного розвитку: ідентичності, розподілу, легітимності, участі, проникнення*. Саме ці кризи мають системний характер і притаманні політичному розвитку України періоду незалежності. Звісно, що політичний розвиток будь-якої країни молоді демократії, якою все ще є Україна, передбачає значно вищий рівень конфліктності, і наявність криз та конфліктів є радше свідченням наявності політичної конкуренції. Однак кожна криза чи конфлікт мають свою обумовленість і наслідки будуть різними. Це як порівнювати гостре вірусне захворювання і хворобу росту чи хронічне захворювання – і там, і там перебіг може бути гострим, але наслідки дуже відрізняться. Так і з політичним розвитком України – є політичні конфлікти, які є об'єктивним і неминучим явищем.

Траєкторія розвитку молодих демократій, і України, зокрема, без перебільшення – це шлях від кризи до кризи, від конфлікту до конфлікту. Більше за те, саме політична аномія, з одного боку, і амбівалентність, з іншого – як основний прояв кризи ідентичності, унеможлилював послідовну зовнішню політику країни. Нездатність держави ефективно розподіляти матеріальні блага і ресурси зумовила розвиток України *«за законами Матфея»*, коли багаті багатшали, а бідні – біднішали, що спричинило надзвичайне соціальне розшарування і кризу розподілу.

Низька інституційна спроможність держави, практично декоративність інституту політичної відповідальності призвела до свавілля чиновників і можновладців, до девальвації права як інструменту врегулювання соціальних конфліктів, що породило перманентні проблеми з легітимністю органів влади і недовіру до держави і, що найпроблематичніше, до інструментів демократії. Небажання влади чути громадян, ігнорування громадської думкою і нормами права призвело до того, що чи не єдиним ефективним інструментом впливу на владу стали неконвенційні форми політичної участі –

майдани (помаранчевий, мовний, податковий, тарифний, а апофеозом стала Революція Гідності). А це, у свою чергу, спричинило перманенту кризу політичної участі. Як наслідок – половина суспільства самоусунулася від політики і поповнила ряди політичних абсентеїстів, а інша, навпаки, стала вкрай радикальною, що так само тривалий час робило політичні процеси в країні не прогнозованими. У результаті, недовіра до держави і усіх органів влади у поєднанні з недовірою до інструментів демократії, фактично унеможливило проведення повноцінних реформ.

Якщо проаналізувати усі стратегії державного розвитку, які створювалися в Україні за роки незалежності, ККД від їх реалізації напевно мінімальний. Чому? Тому що усі перераховані вище явища створювали кризу проникнення і формували своєрідні блоки або демонстрували імітацію реформ. Наслідком стала поява дуже інституційно слабкої держави, яка вкрай погано виконувала свої функції. Тому даремно багато хто на заході не вірив, що Україна зможе вистояти у війні з Росією.

Проте російська воєнна агресія, яка розпочалася в 2014 році і перейшла у повномасштабну війну проти України у 2022 році стала і своєрідним тестом на спроможність України як держави, а українців – як нації, і своєрідним катализатором багатьох суспільних перетворень. Фактично війна виявила не тільки негативні, а й позитивні сторони системи державного управління, яка, як не дивно, виявилася доволі еластичною і інституційно спроможною, а не *failed state*, як багатьом здавалося. Здатність суспільства до самоорганізації, що так само стало сюрпризом для багатьох і засвідчило якісні зміни самого поняття соціального капіталу, спричинила масову суспільну мобілізацію у вигляді волонтерства у найрізноманітніших проявах – від допомоги армії грошима, плетіння маскувальних сіток чи донорства крові до постачання армії високотехнологічних

засобів захисту, транспорту тощо. Війна істотно змінила політичні ідентичності українців, характер політичної та громадянської свідомості, фактично стерши умовний поділ України на «Схід» та «Захід», що багато років ніби розривало країну, спричиняючи взаємовиключні зовнішньополітичні орієнтації. Війна знову винесла на порядок денний питання соціальної справедливості, справедливого розподілу соціальних благ, питання особистої відповідальності за долю країни тощо.

Тому амбітна мета авторів монографії – проаналізувати характер криз політичного розвитку крізь призму їх впливу на якісні зміни українського суспільства виявилася дуже своєчасною з огляду на драматичні політичні події навколо України. Автори пояснили причини виникнення кожного різновиду криз політичного розвитку, охарактеризували їх особливості саме в Україні, і, що важливо, виходячи з тих інституційних змін в країні, які відбулися за роки незалежності, окреслили способи нівелювання цих криз політичного розвитку.

Адже проблема України, на чому хотів би особливо наголосити, що коли влада змінюється, нова влада зазвичай, звинувачуючи у всіх бідах країни свої «*попередників*», відмітає й ті позитивні, корисні реформи, які вже були проведені. За такого підходу втрачається спадковість державної політики – реформи, які проводяться, не встигають дати очікуваний ефект, адже на це потрібно чимало часу. Країна ходить по колу, коли зміни відбуваються, а розвитку немає. У результаті маємо такі собі зміни без розвитку, парламент без парламентаризму, демократію – без інструментів демократії тощо.

Тому дослідження цих найбільш проблемних аспектів суспільно-політичного розвитку України – своєрідне встановлення діагнозу з точки зору того, які саме правила гри мають найбільш токсичний ефект для розвитку країни, а які, навпаки, корисні і потрібні. Це відкриває можливості для держави, створює умови, щоб не ходити по граблях, а запроваджувати ті правила гри, які найбільше підходять українцям. Причому, що також хочу особливо наголосити, зараз неприпустимо звабитися використанням авторитарних методів управління замість формування і посилення зрозумілих для усіх правил гри. Адже такі тенденції існують і мають об'єктивне пояснення – країна в буквальному сенсі воює за своє існування. Однак здатність українців до самоорганізації і врахування цього при зміні правил гри є тією філософією, яка здатна унеможливити відтворення тих складових криз політичного розвитку, які проаналізовано авторами цієї монографії і, які, фактично роздирали Україну протягом років незалежності.

Для нас – науковців, поява такого дослідження означає лише завершення одного етапу роботи і перехід до іншого. Зараз нам конче важливо зрозуміти, які механізми потрібно задіяти для того, щоб за українською традицією «не виплеснути дитину разом з водою», а навпаки, використати людську енергію, відповідальність, патріотизм, віру в свою країну, пасіонарність задля розбудови дійсно інституційно спроможної держави. Нині очевидно, що кризи політичного розвитку істотно ускладнили, але не унеможливили процес демократизації в країні, додали їм специфіки, а в чомусь, навпаки, зробили суспільство сильнішим. Поки що рано робити висновок, що Українська Держава переросла свої дитячі хвороби, однак однозначно очевидно, що їх руйнівний вплив на молодий державний організм істотно зменшився. ■